

ПОНЯТІЙНО-ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ У ДАВНЬОМУ РИМІ: ЦАРСЬКІ УСТАНОВЛЕННЯ

Кучеренко Денис Сергійович

консультант з юридичних питань

Громадської організації «Запорізький обласний центр

культурного розвитку «Парнас»

м. Запоріжжя, Україна

У період сер. VIII ст. – кін. VI ст. до н.е. царська влада Давнього Рима як продовження влади божественної сакралізується в особі царів. Перший цар Рима Ромул вважається сином бога Марса, батьком якого є Юпітер, верховний бог давніх римлян. Після смерті Ромул ототожнюється із давньоіталійським богом Квіріном (лат. лат. Quirinus), *мирним Марсом* і стає богом Ромулом-Квіріном. Керівники римської общини носять той самий титул, що і верховний бог, *рекс* (лат. rex, від gego – спрямовую, керую, паную). Цицерон вказує: «...адже всі, хто має владу над життям і смертю людей, – тирані, які дуже хочуть, щоб їх називали царями за іменем Юпітера Всеблагого» [1, с. 176]. За традицією перші закони у Давньому Римі ухвалюються вже Ромулом: «Однак тим, хто надав їм, так би мовити, насіння та первоначала, і хто заснував найсуттєвіше відносно божественних законів, був Ромул. ...Він заснував прекрасні та благодатні закони, переважно неписані, проте серед них є й такі, що, можливо, були записані» [2, с. 102]. Давні римляни іменують себе квірітами (лат. Quirites, від со-virgi-om – збори, спільнота людей) від імені Квіріна, бога народних зборів. Цицерон зазначає: «...тривалий мир за Нуми був для нашого міста матір'ю права й релігії» [1, с. 197]. Овідій вказує про Нуму: «Першим ділом завжди готових битися квіритів / Треба було законом пом'якшити і страхом богів. Тут же закони дані, щоб найсильніший не міг сваволно чинити / і тримався завжди дідів священного завіту; / Дикість минає, сильнішим за зброю право стає...» [3, с. 286]. Цицерон пише: «Отож вельми мудрі люди, як бачу, вважали, що закон не був винайдений людиною і не є якоюсь постановою народів. Він щось правічне, що править усім світом завдяки мудрості своїх велінь та заборон. І ось, говорили вони, цей перший і останній закон є думкою божества, яке завдяки своєму розумові відає всіма справами, велить або забороняє. Зважаючи на це, закон, даний богами людському роду, був справедливо прославлений. Адже це – розум і думка мудреця, які здатні і наказувати, і стримувати. ...Адже цей віковічний закон був розумом, який походить із природи (спонукаючи до чесних справ

і відвертаючи від злочину), був розумом, який починає бути законом не тільки відтоді, коли записаний, а вже тоді, коли виник. А виник він одночасно з божественною думкою. Тому справжній і перший закон (здатний наказувати і забороняти) є прямим розумом всевишнього Юпітера. ... Так от, якщо божественна думка є найвищим законом, то, коли людина має досконалий розум, цей розум знаходить свій вияв у думках мудреця» [1, с. 61–62].

Згідно із традицією поняття *ius* як сукупність діючих установлень людського розуму спочатку має форму *царських законів* (лат. *leges regiae*), затверджуваних народними зборами за ініціативою царів. Проте вони не були законами у сучасному розумінні. Так, Марко Рокко зауважує: «Нещодавно було помічено, що дослідники римського права не дійшли згоди щодо того, чи видавали римські царі коли-небудь закони у строгому сенсі, а саме відповідно до того, що пізніше стане класичним поняттям *lex*» [4, с. 77]. У тих випадках, коли не вистачає писаного закону, ухваленого народними зборами, роль закону виконують судові рішення царя, що створюють прецеденти і стають правовими звичаями: «Адже у ті часи у римлян... ще не всі принципи справедливості були письмово закріплені. У давнину їхні царі ухвалювали судові рішення на прохання сутяжників, і саме це записане царями рішення і було законом» [5, с. 68]. Судовий процес відбувається у формі наради царя з богами, який відправляє правосуддя іменем Юпітера. Як верховний жрець він сам за допомогою ауспіцій запитує волю богів у тій чи іншій справі. «Ніщо не було такою мірою знаком царської влади, як вияв справедливості. Він полягав у витлумаченні права, оскільки приватні люди шукали звичайно правосуддя у царів... Все вершилося царським судом» [1, с. 197]. Під час ухвалення судового рішення цар керується не лише законами та звичаями предків, але їх тлумаченням, виходячи із власного розуміння божественної справедливості. Авторитет царської влади закріплюється у *коментарях царів до законів* (лат. *commentarii regum*). Про них, наприклад, згадує Цицерон у своїй промові «На захист Гая Робірія», виголошеній 63 року до н.е.: «... хоча він відшукав найрізноманітніші жорстокі способи страти та слова не із вашої пам'яті і пам'яті ваших батьків, а з пам'ятників анналів і з коментарів царів» [лат. ...cum iste omnis et suppliciorum et verborum acerbitates non ex memoria vestra ac patrum vestrorum sed ex annalium monumentis atque ex regum commentariis conquisierit – Д. К.] [6, с. 285].

Акти Нуми Помпілія, які вперше записуються на дерев'яних дошках за наказом четвертого царя Анка Марція у другій пол. VII ст. до н.е., Цицерон називає *монументами* (лат. *monumentum* – спогад; пам'ятник, від *monere* – нагадувати, від *mens* – мислення). Шостий цар Сервій Туллій поновлює низку установлень Ромула та Нуми із додаванням нових. Діонісій Галікарнаський повідомляє: «І він записав закони, поновивши деякі із

числа давніх, уведених ще Ромулом і Нумою Помпілієм, якими нехтували, а інші склав сам» [2, с. 214]. Проте, останній, сьомий цар Тарквіній Гордий скасовує майже всі установлення свого попередника: «Адже Тарквінії скасував усі закони, написані Туллієм, за якими плебеї отримували рівні права із патриціями і не зазнавали жодної шкоди від них через борги, навіть таблиці, на яких вони були записані, не залишив, але наказав унести із Форуму та знищити» [2, с. 240–241]. Пізніше, коли старий запис установлень став непридатним, усі *царські установлення* наприкінці VI ст. до н.е. одразу після вигнання Тарквінія Гордого були зібрані та записані верховним понтифіком Папірієм й отримали назву *цивільне право Папірія* (лат. Jus Civile Papirianum). «Потім, скликавши понтифіків і взявши у них записи щодо священнодійств, які Помпілій звів воедино, повелів переписати їх на дошках і виставити на Форумі, щоб усі охочі їх бачили. Але вони були знищені часом – адже мідних стел ще не було, тому закони і записи стосовно священнодійств були вирізані на дубових дошках. Однак після повалення царів вони знову були внесені в офіційний запис понтифіком Гаєм Папірієм, який був наглядачем за всіма священнодійствами» [2, с. 178].

Після вигнання царів 509 року до н.е. царська влада втрачає свій сакральний характер і розділяється на військову та політичну владу двох консулів і релігійну владу великого понтифіка (лат. pontifex maximus). Згідно із священним установленням першого консула Луція Юнія Брута прокляття піддається будь-який римський громадянин, який замислить поновити владу царського роду Тарквініїв. Тіт Лівій пише: «Спочатку він, щоб народ, пожадливий до новонабутої свободи, і згодом не міг бути спокушений умовляннями чи дарами царів, примусив громадян присягтися, що вони нікого не потерплять у Римі царем» [7, с. 64]. Традиційною сакральною санкцією *sacer esto* винуватець і весь його рід прирікаються на принесення в жертву чи добровільне вигнання, а їхнє майно конфіскується із переданням до храмів для жертвоприношень. У 509 року до н.е. консул Публій Валерій Поплікола, який отримав прізвисько Публікола (лат. populum colere – піклуватися про народ), видає священне установлення (лат. Lex Valeria) щодо будь-якого римського громадянина, обвинуваченого у прагненні до царської влади як такої: «З найбільшою вдячністю прийняті були закони про право скаргитися народу на магістратів й про прокляття і майну і власне життя кожного, хто помислить про царську владу» [лат. Ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum sacrandoque cum bonis capite eius qui regni occupandi consilia inisset gratae in volgus leges fuere – Д. К.] [7, с. 70]. Мислення намагається зберегти залишки сакральної влади царя як посередника між людьми і богами та вимагає заснування нової жрецької посади *священного царя* (лат. rex sacrorum). Лівій повідомляє: «Потім подбали про справи

божественні, та оскільки деякі публічні священнодіяства раніше виконувалися самими царями, то щоб не потребувати царів, заснували посаду царя-жерця. Його підпорядкували понтифіку, щоб шана до царського звання не стала перепорою до свободи, про яку тоді більше за все дбали» [7, с. 65]. Священний цар виконує функції жерця Януса, які раніше виконував цар, та справляє священнодіяства як *цар жертвоприношень* (лат. *rex sacrificus, rex sacrificulus*): «...щоб той, називаючись царем жертвоприношень, не виконував ніяких інших обов'язків, окрім культових, і не посадав жодних військових і політичних посад» [8, с. 8].

Література:

1. Марк Туллій Ціцерон. Про закони. Про державу. Про природу богів / Переклад з латини Володимира Литвинова. Львів: Априорі, 2020. 392 с.
2. Дионисий Галикарнасский. Римские древности. Том I. Перевод с древнегреческого. Ответственный редактор: И. Л. Маяк. М. Издательский дом «Рубежи XXI», 2005. 272 с.
3. Овидий. *Фасты* / Публий Овидий Назон. Элегии и малые поэмы. Пер. с латин. Сост. и предисл. М. Гаспарова. Коммент. и ред. переводов М. Гаспарова и С. Ошерова. М., Худож. лит., 1973. 528 с. (Б-ка античной литературы).
4. Rocco. M. *The leges regiae in Livy: Narratological and Stylistic Strategies*. In Bell S. W., Du Plessis P. J. (eds.), *Roman Law Before the Twelve Tables, 77–96. An Interdisciplinary Approach*, Edinburgh, EUP, 2020. 216 pp.
5. Дионисий Галикарнасский. Римские древности. Том III. Перевод с древнегреческого. Ответственный редактор: И. Л. Маяк. М. Издательский дом «Рубежи XXI», 2005. 320 с.
6. Цицерон М. Т. *Речь в защиту Гая Робурия* / М. Т. Цицерон. Речи в двух томах. Т. 1 (81 – 63 гг. до н.э.). Пер. В. О. Горенштейна; ред. В. О. Горенштейн, М. Е. Грабарь-Пассек. М.: Изд-во АН СССР, 1962. 443 с.
7. Тит Ливий. История Рима от основания города. В 3 т. Т. 1. Книги 1-10. / Переводы под ред. М. Л. Гаспарова, Г. С. Кнабе, В. М. Смирин. Отв. ред. Е. С. Голубцова. М.: Наука. 1989. 576 с. (Серия «Памятники исторической мысли»).
8. Дионисий Галикарнасский. Римские древности. Том II. Перевод с древнегреческого. Ответственный редактор: И. Л. Маяк. М. Издательский дом «Рубежи XXI», 2005. 274 с.